

Limity slovenskej filozofie medzivojnového obdobia.

/Interpretácia naturalistického modelu./

//Nevyslovená potreba danej doby: myslieť inak//

VI. Slovenský filozofický kongres; 2020

Erika Lalíková

APVV projekt: Naturalizmus ako univerzálny filozofický program

Východiská príspevku

- Podmienky a možnosti vývoja filozofie na Slovensku v medzivojnovom období, špecifickosť prostredia.
- Objektívne i subjektívne možnosti vývoja filozofického myslenia, špecifiká a osobitosti – priamy vplyv na podobu stvárňovania filozofických problémov.
- Zmeny v sociálnej, ekonomickej, technologickej, intelektuálnej oblasti vo všeobecnosti, ako aj premeny životného štýlu – možné vplyvy na podoby spracovania problémových okruhov, tém... (vo filozofickej, ale aj umeleckej tvorbe).
- **Zásadná zmena obrazu sveta a miesta človeka v ňom.**
- Zásadnejšie a podstatnejšie vyzdvihovanie vedeckej racionality, emancipácie, ale aj sekularizácie; umelecký modernizmus a jeho miesto v kontexte tvorby slovenských autorov.
- **Jednou z možných tém je „vysporiadanie sa“ s naturalizmom, ako s konkrétnym smerom a prúdom.**
- **Možné modifikácie a línie uchopenia naturalizmu, odlišné pohľady filozofické a literárne.**
- Existuje prepojenie, previazanie s modernými koncepciami?

Cieľ /a dôvody zamerania/ príspevku

- Priblížiť verziu interpretácie, analýzy a kritiky naturalizmu z pohľadu filozofa Svätopluka Štúra a zobrazíť pozíciu naturalistického zobrazenia kľúčových problémov (života, smrti...) v literárnych (literárno-filozofických) textoch Gejzu Vámoša.

Prečo práve títo dvaja autori?

- ▶ Zaujímavé a mimoriadne osobité zobrazovanie kľúčových koncepcií, no i tráum 20. storočia /zanietené, problematizujúce, polemické, kontroverzné,.../, čitateľsky príťažlivé, prepracované, so snahou o vedecké podloženie interpretácie u oboch autorov.
- ▶ **Štúr** sa k naturalizmu dostáva „pomedzi“ reflexiu, interpretáciu a kritiku filozofických, sociálno-filozofických a etických postojov.
- ▶ **Vámoš**: prvý a posledný slovenský existencialista, expresionista humanocentrického typu, naturalista, pesimista, prezentujúci osobitý koncept biologickej filozofie (poloha aplikovanej etiky, bioetiky – v jej rámci medicínskej etiky).

Otázky, ktoré si (o. i.) kladiem:

- Je možné priradiť Svätopluka Štúra a jeho interpretáciu naturalizmu k pozíciám moderných interpretatívistov, konštruktivistov?
- Dá sa nahliadať na texty Gejzu Vámoša cez prizmu naturalizmu? Je možné urobiť paralelu medzi jeho názormi a pozíciami súčasných naturalistov?
- **Predbežná odpoveď = áno**, v oboch prípadoch, s istými výhradami týkajúcimi sa najmä pozície S. Štúra.
- Bez nároku na úplnosť, skôr útržkovito sa pokúsim odôvodniť svoj názor v prezentácii, obsiahlejšie v štúdií.

K téme naturalizmu.

Pár poznámok.

- **Naturalizmus** stál ako jeden zo skôr okrajových, avšak neprehliadnuteľných prúdov v centre pozornosti viacerých (aj) slovenských a českých autorov.
- **Naturalizmus ako literárne hnutie, literárna škola**; snaha čo najobjektívnejšie zachytiť skutočnosť vrátane všetkých negatív; človek chápaný ako podmienená bytosť obmedzená hlavne na biologické prejavy.
- **Naturalizmus ako filozofický názor** potvrdzuje, že príroda je jediná skutočnosť, jediné bytie, neexistuje žiadny duchovný princíp odlišný od prírody.

In: Josef Tvrđý: Vývoj filosofického myšlení evropského, 1923

„Naše přesné myšlení tvoří jen malou část našeho bohatého života duševního podobajíc se jen malé svítilničce světlušky...“ (s. 7)

„Na všechny otázky a také na filosofii se díváme se stanoviska dneška daného celou naší duší, která jest hnána základním zákonem duševního života, kontrastem citovým...“

- Jednostrannosti nás zbavuje história, konštatuje prof. Tvrđý.
- Zmysel pre historickú relativitu náleží k známkam kritického ducha!

Každá doba (každý typ ľudí) potenciálne

- - vytvára, podľa J. Tvrdeho, SVOJ jednostranný myšlienkový útvar... „*a tak se tvoří celé filosofické proudy, které vanou lidstvem jako větry a z nichž brzy ten, brzy onen nabývá nového výrazu v nových individuích reprezentujících typ; stykem pak v bohatších a složitějších individuích vznikají nové syntetické útvary, útvary jasnější a určitější.*“ (s. 6) → tieto zmiešané typy sú filozofickou a historickou nutnosťou!
- Túto pozíciu preberajú obaja žiaci prof. Tvrdeho: Štúr i Vámoš.

Zjednodušené interpretácie pojmov (bez nároku na „definitórické“ uchopenie)

- Pod názvom **naturalizmus (moderný naturalizmus)** sa skrýva v súčasnosti celé spektrum rozmanitých názorov: redukcionizmus, ontologický a/alebo metodologický atomizmus, teória racionálnej voľby – **reálne ide o širšie spektrum informácií, polôh, cez ktoré sa dá nazerať na danú tému... (– ako mali k dispozícii SŠ a GV).**
- V súčasnosti **prevládajú koncepcie prevládajú koncepcie motivované evolučnou neodarwinovskou teóriou, evolučnou psychológiou a evolučnou genetikou.**
- **Prevláda snaha o integrované chápanie sveta.**
- Pôvodný projekt vedy nepredpokladal, ako konštatuje Martin Paleček, jej rozdelenie na vedy prírodné a spoločenské, vychádzal z prirodzeného vnímania jednoty vedy. Sociálne vedy ťahajú za „kratší koniec“.
- **Spoločenský vedci a filozofi sa delia do dvoch táborov: na naturalistov a interpretatívistov.**
- **Naturalisti** sa domnievajú, že spoločenské vedy si zaslúžia rekonštrukciu, aby sa čo najviac priblížili štandardom prírodných vied.
- Prívržencov druhého prúdu môžeme označiť pojmami: **idealisti, fenomenológovia, štrukturalisti, etnometodológovia, študenti semiotiky, hermeneutiky, postmodernizmu a dekonštrukcie**; zástancovia tohto tábora sú presvedčení o tom, že to, čo je pre človeka a ľudské spoločenstvo podstatné, je význam a intencionalita.

Naturalizmus je typ modernizmu

John Ryder

- **Interpretativizmus** je nevyhnutné odlišiť, ako na to upozorňuje Tatiana Sedová, od interpretatívnej filozofie, ktorá vychádza z predpokladu, že vždy sa nachádzame v nejakých vzťahoch k svetu, k iným a k nám samým.
- **Interpretativisti (a či konštruktivisti)** interpretujú ľudskú kultúru ako jav *sui generis* a nekladú dôraz na hľadanie kauzálnych zákonitostí ľudského správania, **naturalisti**, naopak, akcentujú priblíženie spoločenských vied štandardom vied prírodných. **Práve toto je centrálna téza smerujúca k možnému priradeniu Štúra a Vámoša do vyššie uvedených pozícií.**

Vámoš

(1901, Dévaványa – 1956, Muriaé-Minas, Brazília)

- 1919 – 1925: štúdiá medicíny na LFKU
- 1922: s Jankom Alexym založil a redigoval *Svojeť*
- Krátko pôsobil v Prahe ako asistent na LFKU
- 1932 ukončil externé štúdium filozofie na FFUK – doktorská práca *Princíp krutosti*
- 1925: *Editino očko*; 1928: *Atómy Boha*; 1932: *Jazdecká legenda*; 1934: *Odlomená haluz*; 1938 (2015): *Hrušovianski hriešnici*; divadelné frašky 1935: *Jarný sladoľad*, *Pisár notáriušov*, *Sterilizácia*
- 1928 – 1939: kúpeľný lekár v Piešťanoch
- 1939 – 1948: Čína
- 1948: Taiwan
- 1949 – až do smrti Brazília

Gejza Vámoš

„Prečo som polčlovek? Lebo vidím Pravdu!“

- V roku 1884 vyšiel (vtedy) štyridsaťštyri ročnému, snád' najvýznamnejšiemu predstaviteľovi naturalizmu – Émilovi Zolovi, román „*La joie de vivre*“ („*Radosť žiť*“). Literárna postava Lazar, snívajúc o svete XX. storočia, nadchýna sa myšlienkou zložiť veľkú symfóniu na bolesť, v ktorej by zhrnul celú svoju filozofiu.
- *„Na začiatku by sa život zrodil zo sebeckého vrtochu akejsi sily, potom by prišla ilúzia šťastia, podvod bytia, a to v mohutných črtách, zblíženie milencov, krviprelievanie vojakov, Kristus zomierajúci na kríži; neustále by stúpala do výšin bolestný krik, rev bytostí by naplnil nebesá až po záverečný spev vyslobodenia, spev, ktorého nebeská lahodnosť by vyjadrila radosť nad zničením sveta.“* (Zola 1965, 85)
- Citát v nadpise: Vámoš 2016, 45.

Východiská a pozície Vámoša

- Ako konštatuje Dagmar Kročanová, mnohé aspekty Vámošovej tvorby „nám umožňujú aplikovať moderné teórie spoločenského a literárneho výskumu (nazeranie cez optiku rodových rozdielov, ekoanarchizmus, imperiálne a postimperiálne teórie, kritiku esencializmu a dekonštrukciu, atď.).“ (Kročanová 2016a, 276)
- **Naturalizmus, dekadencia, expresionalizmus a snád' v istých ohľadoch predznamenanie existencializmu**, to všetko infiltroval z európskeho umenia a kultúry a zviditeľnil vo svojej tvorbe. Bol ovplyvnený realistickými koncepciami, inklinoval ku kritickému realizmu. Akceptoval názory moderných prírodovedných i spoločensko-vedných autorít z prelomu storočí. Zúčastňoval sa na aktivitách tzv. prúdistov, hlásiacich sa k myšlienke československej jednoty.
- Vzhľadom na Vámošove úzke kontakty s českým prostredím nachádzame v jeho tvorbe aj stopy T. G. Masaryka a českých pozitivistov: J. Krála a J. Tvrdeho, ako aj mnohých ďalších významných, i menej známych osobností.

Očividné sú Vámošove

- - inklinácie k možno až príliš naturalistickým scénam a opisom.
- Kombinácia filozofických, medicínskych, prírodovedeckých názorov.
- Projekt biologickej filozofie.
- Chcel poukazovať na podstatnú identitu všetkého živého na tejto planéte, ako píše E. Haeckel, H. Driesch, O. Külpe, H. Bergson, B. Russell, Ch. Darwin, H. Spencer, F. Rosenzweig, M. Buber, F. Nietzsche, A. Schopenhauer, M. Scheler.
- Vámošove (časové) predstihovanie tém, ktoré sa vyskytnú u J.-P. Sartra, E. Lévinasa, K. Poppera.
- Množstvo očividných nedostatkov v „jeho“ terminológii (zaznamenávame najmenej tri významy pojmu život vo Vámošovej tvorbe. **Pojem života slúži na:**
 - ▶ 1. Označenie univerzálneho substrátu organickej prírody jestvujúcej v elementárnej, jednobunkovej forme a nepodliehajúcej zániku;
 - ▶ 2. život je schopnosť organizmov vyvíjať sa z pôvodnej elementárnosti, homogénnosti a amorfnosti k vzostupnej zložitosti a diferencovanosti;
 - ▶ 3. život je pojem vzťahujúci sa na existenciu komplexných organizmov.

Prírodné vedy a medicína – dokážu splniť očakávania v budovaní lepšieho sveta (s pomocou filozofie)

- Pracoval s pojmami princíp krutosti, princíp lásky a princíp súdržnosti.
- Vedecké úvahy o smrti a zániku preplietal s myšlienkami Schopenhauera a Nietzscheho.
- Prezentoval cynický prístup k človeku, ktorého interpretoval z naturalisticko-medicínskeho hľadiska.
- Vámoš akcentoval priblíženie sa spoločenských vied štandardom vied prírodných – pozícia naturalizmu.
- Vámoš prízvukoval, že sa pokúšame hľadať kľúč , ktorým by sa dali otvoriť „všetky zámky zdanlivo neprístupných problémov a nevypočítateľných náhod.“ (Vámoš 1996, s. 130)
- Existujú dve cesty:
 - ▶ 1. buď vynájst' novú, ešte nikdy nebývalú životnú formu;
 - ▶ 2. alebo na novo ustáliť zákonitosti starých, zdanlivo nesystematických zjavov.

Prof. Tvrdý, list G. Vámošovi, 1932

In: Slovenská národná knižnica – Literárny archív

- Na zaslanú fotku G. Vámošom reaguje: Bude mi vždy krásnou upomínkou, že jsem se seznámil s vzácným člověkem, který hluboce procítil tragiku života.“
- „Když jsem dočetl Váš román (...) *Od Bratří Karamazových* nečetl jsem hlubší knihy, která by tak dovedla zachytiti celou tragiku lidského života, jako kniha Vaše. (...) Četl jsem jakýsi posudek slovenského literárního kritika, který si myslí, že se vyrovnal s knihou, když o ní napsal, že je to naturalistická kniha. A zatím je to, ačkoli pro mne slovo naturalismus neznamena takový strašák, jako pro idealistické pokrytce, (? Prejav? Dôkaz? – E. L.) hluboké etické kultury, nemyslíme-li etikou naivní příkazy vyplývající z dávných primitivních společenských poměrů.“

Štúr

(1901, Hodslavice – 1981, Bratislava)

- 1919 – 1920: FFKU, estetika a hudobná veda
- 1932 – 1936: štúdium filozofie na FFUK
- 1937 – 1940: vedecký tajomník USŠ
- 1945 – 1950: FFUK
- 1950 – 1961: Univerzitná knižnica
- 1968 – 1970: FFUK
- 1936: *K logickým problémom súčasnej filozofie*; 1938: *Problém transcendentna v súčasnej filozofii*; 1946: *Rozprava o živote*; 1948: *Zmysel slovenského obrodzenia*; 1967: *Nemecká vôľa k moci*; 1991: *Marxisticko-leninská vôľa k moci*; 1998: *Zápasy a scestia moderného človeka*
- *Hovory k mládeži*

„Človek sa stáva človekom až tým, aký zmysel určí pozemskému životu.“

„Čo je to život? Chvíľa pozemského bytia, ktorá sa zapísala do večnosti, nikdy sa už neodstane! Starý človek hľadá s vďačnosťou okolo seba, veď nasledujúce generácie sú časťou jeho samotného, individuálny koniec nič neznamená. Príde nová jar, kolobeh sa zopakuje znova a znova.“

Ivan Štúr, *Niečo vyššie. Eseje.*

**„Sú to tri veľké svety. Náš vlastný, spoločný s druhými ľuďmi a svet nášho okolia.
Všetky spolu úzko súvisia.“**

Nemecká vôľa k moci – ukážkový text vyrovnávania sa (o. i.) s naturalizmom

- Prezentácia nezmieriteľnosti – osudového zápasu racionalizmu a iracionalizmu na pozadí konca 19. a 20. storočia.
- Kritika iracionalizmu u Štúra má dva aspekty: diagnostický a deskriptívny.
- Rozlišuje medzi bergsonovským intuicionizmom a biologicky orientovaným iracionalizmom (nemeckým).
- Ideové korene nemeckého iracionalizmu nachádza Štúr v naturalizme, v neprípustnej extrapolácii poznatkov prírodných vied na oblasť spoločenského života, pozornosť venuje odhaľovaniu kultu moci a inštinktov.
- Nietzscheho prezentoval ako zakladateľa filozofie života, ktorý z poznania urobil funkciu naturalisticky chápaného života.
- Poruchy a scestia: jedna z najdôležitejších pozícií, ktoré Štúr zastáva, je nekompromisne odmietavý vzťah k prvému vyhranenému článku modernej filozofie života – FN.

Nacizmus = realizácia ničivých myšlienok nemeckého naturalizmu a jeho vôle k moci

- FN = prvá nervová reakcia romanticky zjazvenej duše na tvrdé obdobie naturalistického prehodnotenia hodnôt.
- FN život nadradil poznaniu, považoval ho za myšlienkového, mravného nihilistu, ktorý „vyhrotil napredujúci novoromantický individualizmus práve pomocou naturalistickej filozofie do protikladného extrém.“ (Štúr 1967, s. 67)
- Myšlienky naturalistickej filozofie sa nikde tak všeobecne nerozšírili, často len z poznatkov špeciálnych prírodných vied neaplikovali na celoživotnú oblasť ako práve v Nemecku, konštatuje Štúr. (s. 51)
- Až v naturalizme druhej polovice 19. storočia našlo Nemecko „pre svoju rastúcu ekonomickú a vojenskú silu a expanzívne túžby svoje najvlastnejšie celonárodné náboženstvo a bezpečný základ svojej vôle k moci.“ (s. 52)
- **Prezentácia snahy priblížiť na podklade interpretácie nemeckej filozofie snahu o „prehodnotenie hodnôt“ smerom k naturalizmu.**

Svätopluk Štúr

rukopis: Hovory s mládeží

- „Čili celý náš obrovský, ale jednotný svět s přebohatou diferenciací a stupňovitou hierarchií byl v posledních 150 letech rozpolcen **ve dva umělé a fiktivní světy, na jedné straně s doménou subjektu**, vědomí, z něhož se postupovalo cestou spekulativní směrem nahoru k apriornímu, „čistému duchu“, k „čistému rozumu“, k smyslu, hodnotám, transcendentnu, transcendentálnímu terénu a pod. a dospělo se k spiritualismu, idealismu, transcendentalismu, k metafyzice, k náboženství, k mysticismu“.
- „**Na druhé straně s doménou objektivitu** a vnějších daností, z nichž se pak postupovalo rovněž cestou spekulativně-abstrahující zas směrem dolů, k „čisté přírodě“, k hmotě, k energii, k vitalitě a pod. a dospělo se k naturalismu, materialismu, energetismu, vitalismu a jeho celkovým životním iracionalismem /byť se často jakkoli racionálně tvářil/ a **postupně až k nihilismu, k filosofii „krve a půdy“, do něž každý životní naturalismus musí dříve nebo později nevyhnutně vyústit.**“ (s. 8)

Josef Tvrdý

„Vývoj filosofického myšlení evropského“

- „Filosofickou myšlenkou nazveme jen něco, co se pozvedá nad individuum, co má v sobě něco nadosobního, co jest myšlenkovým typem.“ (s. 5)
- „... filozofie jest také výrazem celého charakteru a její jakost je závislá též na osobní energii, s níž si hledí filosof své názory ujasnit, a tím se řadí každá individuální filosofie k určitému ideovému celku. Jen málo filosofům se podaří přispěti k tomuto ideovému pokladu filosofickému a to většinou na nějakém úzkém poli filosofickém.“ (s. 6)
- „... každý filosof stojí na ramenou předešlých filosofů, od nichž přijímá filosofickou řeč i se zárodky problémů v nich obsaženými.“ (s. 6)
- „**Individuum netvoří tedy bez myšlenkové souvislosti s druhými (naprosto originální individuum jest jen romantickým snem), naopak tato souvislost jest právě u největších filosofů nesmírně široká.**“ (s. 6)

Filozofiu nepochopí, píše J. Tvrdý

- - ten, kto chce len pasívne prijať tento pojem od druhého.
- Filozofia je čosi aktívne, čo musí vychádzať z celej ľudskej bytosti.
- Filozofa špecifikuje čínorodá premýšľavosť – kto jej nie je schopný, nikdy sa filozofom nestane.
- Filozofia nie je kameň mudrcov!
- Filozofia neposkytuje dogmatické istoty.
- „Kdo se nedovede postavit na vlastní nohy, kdo pocítuje intelektuální závrať, když se dívá do propasti pochybností, kdo potřebuje zkrátka jistoty, kterou podává autorita, tomu nebudou dějiny filosofie nic platny, neboť nimi duševní zmatek jeho ještě vzroste a životní výkonnost jeho klesne.“ (s. 8)

Filozofia vyžaduje silné a nebojácne osobnosti, ktoré sa neboja pochybností a dokážu ich zdolávať.

Nájsť filozofický jas a klúd

– s pričinením vlastného činného ducha i s cudzím príspevom 😊

Literatúra

- KROČANOVÁ, D. (1996): O mieste človeka v kozme. In: Vámoš, G.: *Princíp krutosti*. Bratislava: Chronos, 163-171.
- KROČANOVÁ-ROBERTS, D. (2003): O Atómoch Boha. Od ego-mánie k otvorenosti. In: Vámoš, G.: *Atómy Boha*. Bratislava: Chronos, 231 – 245.
- KROČANOVÁ, D. (2016a): Vidieť pravdu. In: Vámoš, G.: *Polčlovek a iné prózy*. Bratislava: Kalligram, 273-282.
- KROČANOVÁ, D. (2016b): O podobách inakosti v tvorbe Gejzu Vámoša. *Studia Academica Slovaca* (45), 194 – 216.
- LALÍKOVÁ, E. (2010): *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava: Iris.
- PALEČEK, M. (2010): Naturalizmus versus interpretativizmus ve spoločenských viedách. *Organon F*, 17 (3), 303-321.
- RYDER, J. (2002): Zmierenie pragmatizmu a naturalizmu. *Filozofia*, 57 (2), 123-136.
- SEDOVÁ, T. (2000): *Úvod do filozofie sociálneho poznania*. Bratislava: Stimul.
- SEDOVÁ, T. (2016): Na margo poznávacej stratégie v sociálnom poznaní: medzi interpretativizmom a naturalizmom. *Filozofia*, 71 (8), 669-679.
- ŠTÚR, I. (2017): Niečo vyššie. Eseje. Bratislava: Millerka.
- ŠTÚR, S. (1967): *Nemecká vôľa k moci*. Bratislava: Obzor.

- ŠTÚR, S. rukopis: Hovory k mládeži.
- ŠTÚR, S. (1998): Zápasy a scestia moderného človeka. Bratislava: Veda.
- TVRDÝ, J. (1923): Vývoj filosofického myšlení evropského. Brno.
- VÁMOŠ, G. (1996): Princíp krutosti. Bratislava: Veda.
- VÁMOŠ, G. (2016): *Polčlovek a iné prózy*. Bratislava: Kalligram.
- VÁMOŠ, G. (2003): *Atómy Boha*. Bratislava: Dilema.
- ZOLA, É. (1965): *Radost žiť*. Bratislava: Smena.
- ZIGO, M. (2011): Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia. *Ostium. Internetový časopis pre humanitné vedy* 7 (1).